

Вячеслав Борисов

доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України,
заслужений юрист України,
радник при дирекції Науково-дослідного інституту
вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України
(Харків, Україна)
borisov_v.i@ukr.net

УДК 343.2

СКЛАД ЗЛОЧИНУ ТА МІСЦЕ ПОТЕРПІЛОГО В ЙОГО СТРУКТУРІ

АНОТАЦІЯ. Вчення про склад злочину займає провідне місце в системі знань про злочин, утворення і застосування норм Кримінального кодексу України (КК України), кримінальну відповідальність та її підставу тощо. Серед проблем, пов'язаних із дослідженням складу злочину, методологічно важливими є питання щодо утворення понять, пов'язаних зі складом злочину та його структурою. У межах останнього питання особлива роль відводиться потерпілому від злочину, поняття якого є міждисциплінарним та закріплене у Кримінальному процесуальному кодексі України (КПК України) терміном “потерпілий” (ст. 55 КПК України та ін.).

Мета статті полягає у характеристиці поняття “склад злочину” як правового явища – продукту розумової діяльності суб'єкта пізнання, що має вихідним матеріалом реально існуючу систему ознак, яка пізнається і використовується у практичній діяльності. Зазначається, що склад злочину являє собою логіко-правову модель, яка складається із укрупнених чотирьох елементів: об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єктивної сторони і суб'єкта злочину. Зі свого боку кожен із цих елементів має свою специфічну структуру, критерієм формування якої, як і всього складу злочину, є “ознака злочину”.

Відповідно до логічної характеристики класу предметів зроблено поділ складів злочину на загальну модель складу злочину (родове поняття) та видові моделі (видова модель складу злочину умисного вбивства, умисного тяжкого тілесного ушкодження, захоплення заручників тощо). Зазначено, що при вчиненні злочину юридичне значення має саме фактичний склад злочину – сукупність об'єктивних і суб'єктивних, а також необхідних і достатніх ознак, які встановлюються згідно з конкретним учиненим суспільно небезпечним діянням.

У теорії кримінального права ознаку потерпілого від злочину відносять до факультативних ознак загальної моделі складу злочину, незважаючи на те, що потерпілий від злочину є в усіх випадках вчинення суспільно небезпечного діяння. Законодавець, формулюючи норму Особливої частини КК України, далеко не завжди робить вказівку на потерпілого або має його на увазі як ознаку злочину. Як обов'язкова ознака потерпілий від злочину притаманний лише окремим видам злочинів.

Звернуто увагу на те, що в КК України відсутнє визначення потерпілого від злочину. Таке визначення легально закріплено у ч. 1 ст. 55 КПК України, яке, на думку автора, за правовою природою належить до класу матеріально-правових понять, а тому його треба використовувати при застосуванні норм як кримінального процесуального законодавства, так і законодавства про кримінальну відповідальність. Зазначено, що поняття “потерпілий від злочину”, наведене законодавцем у певних нормах КК України, не може виходити за легальні межі, а тому це можуть бути лише фізичні або юридичні особи. Зроблено висновок, що інші різновиди потерпілих (етнічні або соціальні групи, держава тощо), які виділяє теорія кримінального права, можуть бути предметом прикладного застосування закону про кримінальну відповідальність лише на рівні кримінально-правової характеристики, тобто коли у зв'язку із вчиненням злочину виникають питання комплексної оцінки ступеня тяжкості вчиненого.

За термінологією, що була введена 13 квітня 2012 р. із прийняттям нового КПК України, поняття “склад злочину” змінено на “склад кримінального правопорушення”, яке поступово стало використовуватися у сучасній науковій літературі з кримінального права. 22 листопада 2018 р. поняття “склад кримінального правопорушення” було уведено Законом України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень” у КК України. Однак на час підготовки статті новели цього Закону ще не набули чинності. Відповідно до ст. 12 КК України в редакції Закону цим поняттям будуть охоплюватися два різновиди кримінальних правопорушень – кримінальні проступки і злочини. Водночас, враховуючи багатомісячну історію становлення у науковому просторі поняття “склад злочину”, у статті воно використовується як ключове при висвітленні поглядів науковців на становлення і розвиток його змісту та місце в структурі потерпілого від злочину.

Ключові слова: склад злочину; загальна модель складу злочину; видова модель складу злочину; фактичний склад злочину; потерпілий від злочину.

Фахівці з кримінального права, як і суміжних галузей кримінально-правового спрямування (теоретики і практики), широко використовують поняття складу злочину¹, що посідає одне з провідних місць у понятійному апараті вітчизняної доктрини кримінального права. Незважаючи на давню історію введення цього поняття у сферу знань правознавців і його практичного застосування, надбанням кримінального права склад злочину стає лише наприкінці XVIII ст. завдяки науковим дослідженням німецьких юристів, які, однак, при визначенні змісту цього поняття тривалий період перебували під впливом його процесуального походження, а тому до вчення про склад злочину зазвичай не вводилися положення про суб'єктивні умови винуватості².

¹ Поняття “склад злочину” походить від латинського терміна *corpus delicti*. Італійський юрист Фарінаціус (*Farinacius*) у 1581 р. на підставі терміна *constare de delicto* ввів в обіг термін *corpus delicti* із тим, щоб більш точно підкреслити сукупність доказаних фактів вчинення злочину.

² Н Таганцев, *Русское уголовное право. Лекции. Часть общая, т 1* (1994) 141.

Мета дослідження полягає у характеристиці поняття “склад злочину” як правового явища – продукту розумової діяльності суб’єкта пізнання, що має вихідним матеріалом реально існуючу систему ознак, яка пізнається і використовується у практичній діяльності.

Починаючи з другої половини ХІХ ст., вітчизняні науковці стали розвивати погляд на злочин не тільки як на матеріальне явище дійсності, різновиди якого (вбивство, крадіжка, шахрайство тощо) відображені у нормах законодавства про кримінальну відповідальність, а й як системно-структурне утворення, якому притаманні як зовнішня сторона, так і внутрішня, кожна з яких має свої елементи та відповідні ознаки, які між собою органічно пов’язані. Такий підхід дав змогу розглядати злочин як об’єктивно-суб’єктивну категорію. Щодо злочину, що як явище дійсності існує незалежно від суб’єкта пізнання, склад злочину є утворенням вторинним, похідним, продуктом розумової діяльності суб’єкта пізнання. Водночас склад злочину – це також реально існуюча система ознак, яка пізнається і використовується у практичній діяльності³. Нині склад злочину в системі основних доктринальних визначень, сформованих кримінальним правом, являє собою узагальнену логіко-правову модель вищого рівня (загальна модель складу злочину), яка складається із укрупнених чотирьох елементів: об’єкта, об’єктивної сторони, суб’єктивної сторони і суб’єкта злочину⁴. Кожен з елементів такої моделі має свою специфічну структуру, критерієм формування якої, як і всього складу злочину, є “ознака злочину”. Найбільш необхідні для правозастосування ознаки цієї моделі та такі, що однозначно (буквально за своїм змістом) можуть бути сприйняті правозастосувачем, закріплені законодавцем у нормах Загальної частини Кримінального кодексу України (далі – КК України)⁵. Так, у статтях 18, 19, 22 КК України викладені вимоги, що ставляться до загального суб’єкта злочину (фізична осудна особа, яка досягла визначеного в законі віку)⁶.

Необхідно зазначити, що КК України визначення складу злочину на узагальненому рівні не містить, хоча у текстах окремих норм використовує таке поняття на рівні законодавчого терміна (ч. 1 ст. 2, ч. 1 ст. 13, ч. 2 ст. 17). Не містить визначення складу злочину й Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України)⁷; за термінологією цього нормативно-правового акта, як вже було зазначено, – “склад

³ Кримінальне право України: Загальна частина: підручник (Тацій В та Борисов В та Тютюгін В ред, 5-те вид, переробл і допов, Право 2015) 101.

⁴ В Борисов, ‘Склад злочину як правова модель’ [2009] 1(14) Вісник академії адвокатури України 254–6.

⁵ Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III <<https://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/page>> (дата звернення: 21.01.2020).

⁶ Кримінальне право України: Загальна частина (н 3) 101.

⁷ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>> (дата звернення: 21.01.2020).

кримінального правопорушення”, хоча також його використовує у своїх нормах (статті 129, 284, 368, 373). Важливу роль відводить поняттю “склад злочину” вітчизняна доктрина кримінального права, вважаючи його одним із основоположних і ключових понять, що виконує за своєю суттю функції наукової категорії⁸, яка має особливе (фундаментальне) значення для законотворення, правозастосування і теорії кримінального права. Склад злочину у працях науковців визначається переважно як сукупність об’єктивних і суб’єктивних ознак (об’єднаних в елементи), які згідно із законом про кримінальну відповідальність визначають вчинене суспільно небезпечне діяння як злочинне⁹. Однак склад злочину – це не тільки сукупність ознак, а й, як слушно зауважував В. Кудрявцев, суворі їх система. Склад відображає характерні для злочину внутрішні зв’язки елементів, що його утворюють. Тому, підкреслював науковець, склад злочину являє собою систему таких ознак, які необхідні й достатні для визнання того, що особа вчинила відповідний злочин¹⁰.

На підставі моделі вищого рівня формуються за принципом подібності логіко-правові моделі окремих видів злочинів (видова модель складу злочину умисного вбивства, умисного тяжкого тілесного ушкодження, захоплення заручників, крадіжки, розбою тощо). Загальна та видові моделі складу злочину належать до класу сумісних понять, що перебувають між собою у відношенні підпорядкування¹¹. При цьому видова модель є підпорядкованим поняттям стосовно загальної моделі складу злочину, яка у цьому відношенні є родовим, підпорядковуючим поняттям¹². Як перша, так і друга моделі є правовими, необхідними для застосування норм законодавства про кримінальну відповідальність. У видову модель вводяться ознаки як ті, що відбивають специфіку виду, із них, передусім, що безпосередньо закріплені у диспозиції норми відповідної статті Особливої частини КК України, і фактично у своїй сукупності виступають нормативною основою (фундаментом) побудови моделі (наприклад, для видової моделі складу крадіжки – “чуже майно”, “викрадення”, “таємне”), так і ознаки, притаманні всім злочинам, що входять до загальної моделі складу злочину та закріплені в Загальній частині КК України (наприклад, “вина”, а точніше, певна її форма (або вид), що визначені у статтях 23–25 КК України). Однак для побудови видової

⁸ М Панов, ‘Проблеми складу злочину та його функції у доктрині кримінального права’ (2013) 1 Вісник асоціації кримінального права України 103–25.

⁹ А Трайнин, *Общее учение о составе преступления* (Госюриздат 1957) 17; *Велика українська юридична енциклопедія, т 17: Кримінальне право* (Тацій В голова редкол, Борисов В заст голови, Право 2016) 876 (автор терміна – В. Тацій) та ін.

¹⁰ *Энциклопедия уголовного права, т 4: Состав преступления* (издание профессора Малинина 2005) 8 (автор визначення – В. Кудрявцев).

¹¹ Н Кондаков, *Логический словарь-справочник* (Наука 1975) 246, 556.

¹² В Жеребкин, *Логический анализ понятий права* (Вища школа 1976) 55–6.

моделі складу злочину недостатньо одних нормативних положень, безпосередньо зазначених у КК України. Грунтуючись на описі діяння, наведеному законодавцем у диспозиції відповідної норми Особливої частини КК України, теорія права, враховуючи досвід практичного застосування такої або подібних норм, та аналізуючи саме явище як об'єкт реальної дійсності, добудовує видову модель до рівня необхідності й достатності. Тому, наприклад, до ознак складу злочину “крадіжка”, що наведені у КК України, додаються “наслідок” і “причинний зв'язок” як необхідні ознаки її об'єктивної сторони, “мотив” і “мета” – суб'єктивної сторони. Ці ознаки як необхідні складові злочину законодавець мав на увазі, будуючи текст диспозиції, але для такого твердження нормативного тексту явно замало (недостатньо), а тому остаточний висновок щодо їхньої обов'язковості надає теорія кримінального права. Склад злочину, як зазначав В. Жеребкін, – це специфічний юридичний термін, введений наукою кримінального права для позначення логічного змісту видових понять, що входять в обсяг поняття “злочин”¹³.

У завершеному вигляді видова модель складу злочину стає необхідним інструментом у системі правових засобів, за допомогою яких здійснюється боротьба зі злочинністю.

Як загальна, так і видова моделі складів злочинів являють (мають являти) собою сутнісну складову знань юристів, які професійно займаються питаннями боротьби зі злочинністю; це також навчальна інформація про склади злочинів, яку викладають науково-педагогічні працівники у підручниках, посібниках, на лекціях, при проведенні практичних занять тощо – таким чином формуються знання студентів, аспірантів, слухачів курсів підвищення кваліфікації з цього питання; науковці закладів вищої освіти та наукових установ при проведенні фундаментальних і прикладних досліджень поглиблюють знання як про загальну модель складу злочину, так і щодо видових – на підставі досліджень у галузі кримінального права фахівці надають рекомендації суб'єктам законодавчих ініціатив щодо удосконалення текстів законів про кримінальну відповідальність з метою більш чіткого і зрозумілого відображення у них обов'язкових ознак складів злочинів, як загальних, так і криміноутворюючих щодо конкретного виду. Важливе місце у формуванні правових моделей складів злочинів, особливо щодо змісту їхніх окремих ознак, мають рішення Конституційного Суду України при встановленні відповідності норм законодавства України про кримінальну відповідальність Конституції України; також не менш важливу роль відіграють по-

¹³ Жеребкін (н 12) 52.

станови Верховного Суду з приводу неоднакового застосування норм права у подібних правовідносинах.

Окрім обов'язкових ознак, закладених у загальну модель складу злочину, в теорії кримінального права виділяють і такі, що не є обов'язковими для всіх злочинів, однак рівень їхньої типовості та узагальненості також є доволі високим, а тому науковці розглядають їх поруч із обов'язковими ознаками злочину та вводять до загальної моделі складу злочину як факультативні. Однак, якщо такі ознаки вводяться законодавцем до норм Особливої частини КК України, то в системі ознак видової моделі складу злочину, передбаченого відповідною нормою КК України, вони набувають значення обов'язкових (на видовому рівні). До них відносять, зокрема: час, місце, обстановку, спосіб вчинення злочину, мотив і мету, ознаки спеціального суб'єкта злочину та ін.

Юридичне значення має фактичний склад злочину¹⁴, тобто та сукупність об'єктивних і суб'єктивних та водночас необхідних і достатніх ознак, що встановлюються відповідно до конкретного вчиненого діяння та є обумовлюючою обставиною виникнення кримінально-правового відношення, де юридичним фактом, із якого починається кримінально-правове регулювання, є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, а необхідними умовами для визнання такого діяння підставою для кримінальної відповідальності є передбачуваність його КК України та наявність у ньому складу злочину (ч. 1 ст. 3). Фактичний склад злочину повинен співвідноситися безпосередньо із видовою моделлю складу злочину. Однак, на відміну від видової моделі, яка є повною та органічно цілісною логіко-правовою системою відповідно до виду (типу) злочину (крадіжка, грабіж, зґвалтування, вбивство тощо), описаного у законі¹⁵, фактичний склад злочину або у повному обсязі відповідає видовій моделі, або, що відбувається значно частіше, лише частково, однак за умови наявності відбиття у ньому всіх чотирьох елементів складу видової моделі. Так, якщо видова модель складу злочину з об'єктивної сторони передбачає декілька суспільно небезпечних діянь, то відповідно до конкретно вчиненого діяння фактичний склад може мати лише одне, наприклад, вчинення вибуху при диверсії (ст. 113 КК України). Те саме можна сказати стосовно суб'єктивної сторони катування (ст. 127 КК України), видова модель якого передбачає, відповідно до законодавчого опису, чотири мети, однак у дійсності особа, що вчинила катування, мала лише одну, наприклад, покарати потерпілого за дії, скоєні ним. Таке

¹⁴ Я Браїнин, *Уголовная ответственность и ее основание в советском уголовном праве* (1963) 116–28, Термін “фактичний склад злочину” використовував у своїх працях С. Будзинський. Див.: Будзинский С, *Начала уголовного права* (Варшава 1870) 68.

¹⁵ М Панов, *Проблеми методології науки кримінального права* (Право 2018) 379.

співвідношення фактичного складу злочину з правовими моделями (загальною та видовою) цілком обґрунтоване, оскільки останні являють собою логіко-правові абстракції родового рівня (для загальної моделі) та видового (для злочину, зазначеного в нормі Особливої частини КК України), елементами яких є об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єктивна сторона і суб'єкт злочину. Найвність цих чотирьох елементів обов'язково повинна бути відображена у фактичному складі злочину. Що стосується ознак, які входять до зазначених елементів, то для фактичного складу злочину достатньо констатації лише тих із них, що були при вчиненні конкретного суспільно небезпечного діяння, передбаченого КК України.

Що стосується потерпілого, то в теорії кримінального права цю ознаку відносять до факультативних¹⁶. Однак, уявляється, що статус (положення) цієї ознаки відрізняється від інших факультативних ознак загальної моделі складу злочину (наприклад, мети вчинення злочину). По-перше, потерпілий від злочину, як і суспільно небезпечні наслідки, є в усіх випадках вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого КК України. Інші факультативні ознаки не мають такої універсальної якості, у будь-якому разі в аспекті їхнього впливу на ступінь тяжкості вчиненого. Так, і час, і місце завжди притаманні людській поведінці, але у багатьох випадках вони не мають криміноутворюючих властивостей. Потерпілий і злочин – співвідносні поняття у кримінальному праві. Якщо немає злочину, то немає і потерпілого у кримінально-правовому розумінні цього слова¹⁷. Такий зв'язок між потерпілим і злочиним автоматично не перетворює потерпілого в обов'язкову ознаку його складу, як на рівні загальної, так і видової моделі. Законодавець, формулюючи злочин, далеко не завжди вводить вказівку на потерпілого або має його на увазі як ознаку злочину, а тому ця ознака не може бути у таких випадках введена до моделі складу відповідного виду злочину і таким чином впливати на встановлення підстави кримінальної відповідальності конкретно вчиненого діяння. По-друге, на відміну від обов'язкових ознак (всезагальнюючих і відносно самостійних), що входять до загальної моделі складу злочину та відповідно до ознак видової моделі, ознака “потерпілий від злочину” не має таких властивостей, оскільки є виведеною (похідною) від інших ознак¹⁸. Точне уявлення про потерпілого можна отримати лише на підставі аналізу суб'єктної складової суспільного відношення (його учасників – суб'єктів відносин), що охороняється законодавством про кримінальну відповідальність. Тому не випадково

¹⁶ Потерпілий від злочину (міждисциплінарне правове дослідження) (Баулін Ю та Борисов В заг ред, Кроссрууд 2008) 77.

¹⁷ М Сенаторов, Потерпілий від злочину у кримінальному праві (Право 2006) 208.

¹⁸ В Кудрявцев, Общая теория квалификации преступлений (Юрид лит 1972) 111–5.

більшість науковців відносять потерпілого від злочину до ознак об'єкта злочину¹⁹. По-третє, потерпілий від злочину є своєрідним містком, що об'єднує суспільно небезпечний наслідок (наслідки) як результат учиненого суспільно небезпечного діяння і ту шкоду, що спричиняється об'єкту кримінально-правової охорони. Можливо, з цих міркувань окремі науковці вважають потерпілого ознакою об'єктивної сторони злочину²⁰. Однак аналіз механізму заподіяння шкоди об'єкту злочину²¹ дає підстави для висновку, що в системі соціальних елементів об'єкта завжди є соціальний суб'єкт (учасник суспільних відносин), який піддається негативному впливу різного ступеня інтенсивності – фізичному або інформаційному, що й робить його потерпілим від злочину. Такий вплив може здійснюватися відразу, вже на початку розвитку механізму заподіяння шкоди, коли безпосередньо від суспільно небезпечного діяння потерпає соціальний суб'єкт відносин (як правило, фізична особа), або коли соціальний суб'єкт потерпає внаслідок руйнації (деформації) інших складових відносин, якими забезпечуються його соціальні інтереси (опосередкований вплив на суб'єкта).

У науці кримінального права (фундаментальна у системі наук кримінально-правового циклу)²² не розроблене достатньо узгоджене визначення поняття “потерпілий від злочину”. Навпаки, науковці демонструють значні розбіжності щодо змісту цього поняття. Так, мають місце твердження, що лише фізична особа може визнаватися потерпілим від злочину²³, інші ж до кола потерпілих відносять також суспільство²⁴, а то й людство загалом²⁵. Такі розбіжності у визначенні цього поняття обумовлені передусім відсутністю у КК України відповідної законодавчої дефініції.

На відміну від законодавства про кримінальну відповідальність, поняття “потерпілий” легально закріплено у КПК України. У частині 1 ст. 55 цього нормативно-правового акта зазначено:

Потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або

¹⁹ Сенаторов (н 17) 110–1.

²⁰ О Радутний, ‘Кримінальна відповідальність за незаконне збирання, використання та розголошення відомостей, що становлять комерційну таємницю (аналіз складів злочинів)’ (дис канд юрид наук, 2002) 164.

²¹ Велика українська юридична енциклопедія, т 17: Кримінальне право (н 9) 511–4 (автори терміна – В. Тацій та Н. Гурова).

²² Панов (н 15) 34.

²³ Б Сидоров, ‘Поведение потерпевших от преступления и уголовная ответственность’ (автореф дис-ра юрид наук, 1999) 10–1.

²⁴ Сенаторов (н 17) 84–5.

²⁵ И Фаргиев, *Уголовно-правовые и криминологические основы учения о потерпевшем* (Юрид центр Пресс 2009) 88.

Вячеслав Борисов

майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди²⁶.

Необхідно вказати, що наведене визначення за своєю правовою природою належить до класу матеріальних кримінально-правових понять. Взагалі подібні законодавчі трансформації (перенесення) трапляються у міжгалузевому правовому обігу, коли поняття однієї галузі права закріплюється у законодавстві іншої галузі відповідно до вирішення завдань останньої (так, у ст. 39 КК України наведено визначення крайньої необхідності та умови, за яких вона визнається обставиною, що виключає злочинність діяння. Як відомо, крайня необхідність є поняттям цивільного права). За такого вирішення правової колізії щодо потерпілого слід визнати: легальне поняття, що закріплене у кримінальному процесуальному законодавстві, є визначальним, на нього треба орієнтуватися при застосуванні норм як кримінального процесуального законодавства, так і законодавства про кримінальну відповідальність. І кримінальне право, й інші суміжні з ним галузі юридичних знань (криміналістика, кримінологія) мають насамперед оперувати саме цим поняттям, а отже, при розкритті того чи іншого припису, яким вказано у КК України на потерпілого, зміст його має відповідати змісту визначення, наведеного у ч. 1 ст. 55 КПК України. Цей висновок є важливим для формування змісту ознаки “потерпілий від злочину” в системі елементів та ознак складу злочину. Вочевидь за змістом поняття “потерпілий від злочину”, наведене законодавцем у нормах статті КК України і на підставі чого уведено до видової моделі складу злочину, не може виходити за легальні межі. Водночас кримінальне процесуальне законодавство не обмежується визначенням “потерпілий”, наведеним у ч. 1 ст. 55 КПК України. Відповідно до завдань цієї галузі права законодавець уточнює момент появи потерпілого у кримінальному провадженні у ч. 2 ст. 55 КПК України, за якою ним є подання заяви про вчинення щодо особи кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого. За доктриною кримінального права потерпілий як фігурант кримінально-правових відносин з’являється одночасно з учиненням суспільно небезпечного діяння, передбаченого КК України.

Відповідно до ч. 6 ст. 55 КПК України, якщо внаслідок кримінального правопорушення настала смерть особи або особа перебуває у стані, який унеможливило подання нею відповідної заяви, потерпілим визнається особа з числа близьких родичів чи членів сім’ї, яка подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого. У кримінальному праві

www.pravoua.com.ua

²⁶ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>> (дата звернення: 21.01.2020).

стосовно потерпілого як ознаки складу злочину така трансформація неможлива. Первинним для його появи є об'єктивно існуюче соціальне явище – об'єкт кримінально-правової охорони, структурним елементом якого є учасники суспільних відносин (його суб'єкти), взаємодія і взаємозв'язок між якими забезпечує функціонування такого об'єкта. У межах такого явища внаслідок вчинення злочину відбуваються сутнісні негативні зміни, зокрема шкода, що спричиняється одному або кільком суб'єктам суспільних відносин. Вочевидь особи, зазначені у ч. 6 ст. 55 КПК України, не входять до кола учасників суспільних відносин, що були об'єктом кримінально-правової охорони, а тому вони не можуть входити до ознак складу злочину. Такі особи визнаються ч. 6 ст. 55 КПК України потерпілими внаслідок регуляторної взаємодії кримінально-правових і кримінальних процесуальних відносин, що є необхідним для вирішення широкого кола завдань кримінального провадження. Без потерпілого в кримінально-правовому розумінні не може з'явитися потерпілий як учасник кримінального провадження. Однак за межами встановлення ознак складу злочину, наприклад, при вирішенні питань щодо можливості звільнення особи від кримінальної відповідальності (ст. 46 КК України), такі поняття унаслідок трансформації їхнього змісту у зв'язку зі здійсненням кримінального провадження можуть збігатися.

Що стосується таких різновидів потерпілих від злочину (наприклад, окремі етнічні групи, держава тощо), які виділяє теорія кримінального права, то вони можуть бути предметом прикладного застосування закону про кримінальну відповідальність лише на рівні кримінально-правової характеристики, тобто коли у зв'язку з учиненням злочину виникають питання комплексної оцінки ступеня тяжкості вчиненого, що, наприклад, має важливе значення для призначення покарання за злочин або застосування до особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, інших кримінально-правових заходів впливу, передбачених КК України.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Brajnin Ja, *Ugolovnaja otvetstvennost' i ee osnovanie v sovetskom ugolovnom prave* [Criminal Liability and its Ground in Soviet Criminal Law] (1963) (in Russian).
2. Budzinskij S, *Nachala ugolovnogo prava* [Fundamentals of Criminal Law] (Varshava 1870) (in Russian).
3. Fargiev I, *Ugolovno-pravovye i kriminologicheskie osnovy uchenija o poterpevshem* [Criminal-Law and Criminological Foundations of the Victim Doctrine] (Juridic Press 2009) (in Russian).

Вячеслав Борисов

4. Kondakov N, *Logicheskij slovar'-spravochnik [Logical Dictionary-Reference Book]* (Nauka 1975) (in Russian).
5. Kudrjavcev V, *Obshhaja teorija kvalifikacii prestuplenij [General Theory of Crime Qualification]* (Jurid lit 1972) (in Russian).
6. Panov M, *Problemy metodologii nauky kryminalnogo prava [Methodology Issues of Criminal Law Science]* (Pravo 2018) (in Ukrainian).
7. Senatorov M, *Poterpilyi vid zlochynu u kryminalnomu pravi [Victim of Crime in Criminal Law]* (Pravo 2006) (in Ukrainian).
8. Tagancev N, *Russkoe ugovnoe pravo. Lekcii. Chast' obshhaja [Russian Criminal Law. Lectures. General Part], t 1* (1994) (in Russian).
9. Trajnin A, *Obshhee uchenie o sostave prestuplenija [General Doctrine of Corpus Delicti]* (Gosjurizdat 1957) (in Russian).
10. Zherebkin V, *Logicheskij analiz ponjatij prava [Logical Analysis of the Concepts of Law]* (Vishha shkola 1976) (in Russian).

Edited books

11. *Kryminalne pravo Ukrainy: Zahalna chastyna: pidruchnyk [Criminal Law of Ukraine: General Part: Textbook]* (Tatsii V ta Borysov V ta Tiutiuhin V red, 5-te vyd, pererobl i dopov, Pravo 2015) (in Ukrainian).
12. *Poterpilyi vid zlochynu (mizhdystyplinarne pravove doslidzhennia) [Victim of Crime (Interdisciplinary Legal Research)]* (Baulin Yu ta Borysov V zah red, Krossroud 2008) (in Ukrainian).

Encyclopaedias

13. *Jenciklopedija ugovnogo prava [Encyclopedia of Criminal Law], t 4: Sostav prestuplenija [Corpus Delicti of Crime]* (Izdanie professora Malinina 2005) (in Russian).
14. *Velyka ukraïnska yurydychna entsyklopediia [Great Ukrainian Encyclopedia of Law], t 17: Kryminalne pravo [Criminal Law]* (Tatsii V holova redkol, Borysov V zast holovy, Pravo 2016) (in Ukrainian).

Journal articles

15. Borysov V, 'Skład zlochynu yak pravova model' ['Corpus Delicti as a Legal Model'] [2009] 1(14) *Visnyk akademii advokatury Ukrainy* 254–6 (in Ukrainian).
16. Panov M, 'Problemy skladu zlochynu ta yoho funktsii u doktryni kryminalnogo prava' ['Issues Intrinsic to Corpus Delicti and Its Functions in the Criminal Law Doctrine'] (2013) 1 *Visnyk asotsiatsii kryminalnogo prava Ukrainy* 103–25 (in Ukrainian).

Theses

17. Radutnyi O, 'Kryminalna vidpovidalnist za nezakonne zbyrannia, vykorystannia ta rozgholoshennia vidomosti, shcho stanovliat komertsiiu taiemnytsiu (analiz skladiv zlochyniv)' ['Criminal Liability for Illegal Collection, Use and Disclosure of Information Regarded as Trade Secret (Analysis of Various Corpus Delicti)'] (dys kand yuryd nauk, 2002) (in Ukrainian).
18. Sidorov B, 'Povedenie poterpevshih ot prestuplenija i ugovnaja otvetstvennost' ['Behavior of Crime Victims and Criminal Liability'] (avto-ref dis dokt jurid nauk, 1999) (in Russian).

Viacheslav Borysov

CORPUS DELICTI AND VICTIM'S PLACE
IN ITS STRUCTURE

ABSTRACT. The corpus delicti doctrine is a cornerstone of the system of knowledge about crime, about forming and application of provisions of the Criminal Code of Ukraine (CC of Ukraine), criminal liability and its grounds, etc. Amidst the issues relating to investigation of corpus delicti, the forming of concepts having reference to corpus delicti and its structure is methodologically important. From the perspective of the latter issue, a special role is played by victim of crime – this concept is interdisciplinary and enshrined in the Criminal Procedure Code of Ukraine (CPC of Ukraine) by the term “victim” (art. 55 of CPC of Ukraine, etc.).

The purpose of the article is to characterize the concept of “corpus delicti” as a legal phenomenon – a product which results from cognitive activity of the subject of knowledge and which uses, as its source material, a really existing system of indicia cognized and used in practical activities. It is noted that corpus delicti is a logical and legal model consisting of four scaled-up elements: the object, the objective side, the subjective side and the subject of crime. Each of these elements, for its part, has its own specific structure, with indicium of crime being a criterion of set-up of such a structure, as well as corpus delicti on the whole.

Based on the logical characteristics of the class of items, the author divides all corpus delicti into general corpus delicti (generic concept) and specific one (specific corpus delicti of intentional homicide, intentional severe bodily harm, hostage-taking, etc.). It is indicated that when a crime is committed, the actual corpus delicti of the crime is of legal significance – a set of objective and subjective, as well as necessary and sufficient indicia to be established in accordance with the specific socially dangerous act committed.

In the theory of criminal law, the indicium of a crime victim is regarded as optional indicia of the general corpus delicti, despite the fact that in all cases when a socially dangerous act is committed there will always be a crime victim. Formulating the provision of the Special Part of CC of Ukraine, the legislator does not always make reference to or implies a victim as an indicium of a crime. A victim as a mandatory indicium is prescribed only for certain types of crimes.

The author emphasizes that CC of Ukraine does not give a definition of the victim of a crime. This definition is legally enshrined in part 1, Article 55 of CPC of Ukraine, and the author believes that by its legal nature it may be reckoned in the class of substantive law concepts, and therefore it should be used when applying the provisions of criminal procedural legislation as well as legislation on criminal liability. It is noted that the concept of “victim of crime” given by the legislator in certain provisions of CC of Ukraine may not go beyond the legal framework, and thus it can only be individuals or legal entities. The author concludes that other types of victims (ethnic or social groups, the State, etc.) which are distinguished by the criminal law theory may be the subject in the event when criminal liability law applies only at the level of a criminal law characteristic, i.e., when in connection with a committed crime there arise the issues of comprehensive assessment of the severity with which it is committed.

According to the terminology introduced on April 13, 2012 with the adoption of the new CPC of Ukraine, the concept of “corpus delicti of a crime” is changed for “corpus

Вячеслав Борисов

delicti of a criminal offense”; gradually this term came to be used in modern scientific literature on criminal law. On November 22, 2018 the concept of “corpus delicti of a criminal offence” has been introduced by the Law of Ukraine “On Amendments to Some Legislative Acts of Ukraine Regarding Simplification of Pre-Trial Investigation of Certain Categories of Criminal Offenses” into CC of Ukraine. However, at the time when the author was writing this article, the innovations of this Law have not yet entered into force. According to Art. 12 of CC of Ukraine as amended by the Law, this concept will embrace two types of criminal offenses – misdemeanors and crimes. At the same time, given the centuries-old history of how the concept of “corpus delicti of a crime” was set in the scientific domain, in this article it is used as the key one in the context of highlighting the views of scholars on the forming and development of its content and place in the structure of victim of crime.

KEYWORDS: corpus delicti of crime; general corpus delicti of crime; specific corpus delicti of crime; actual corpus delicti of crime; victim of crime.